

19. YÜZYILDA OSMANLI MALİYESİNDE DEĞİŞİM, BÜROKRATİK DÜZENLEMELER VE MALİYE NEZÂRETİNİN KURULMASI

Aslıhan NAKİBOĞLU*

ÖZET

Tanzimât Osmanlı maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yeniden düzenlenme dönemi olmuştur. İmparatorluğun devlet yapısı Tanzimât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında önemli bir değişim meydana getirmiştir. İmparatorlukta devlet işlerinin görüldüğü en üst makam olan Divân-ı Hümayun, zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybederek, II. Mahmut döneminde kaldırılmış, yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır.

Maliye nezâreti kurulan bu ilk nezâretler arasında yerini almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi yönetim birimlerinin de temelleri atılmıştır. 1840 yılı sonrasında maliye nezâreti, mali idarenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini tek elden idare etme süreci başlamıştır. Maliye nezâretinin kurulmasındaki temel amaç, çoklu hazine yapısına son vererek imparatorluğun gelir ve gider kaynaklarının mümkün olduğunca tek hazinede toplanmasını sağlamak olmuştur. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise taşrada yolsuzlukların ve problemlerin önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır. Merkezileşmenin temel hedefi ise kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteğidir. 19.yüzyılda Osmanlı maliyesinde değişim: başlıca bürokratik düzenlemeler ve maliye nezaretinin kurulması isimli makale çalışmasında, 1840 yılında maliye nezaretinin merkez teşkilatı ve bu teşkilat içerisinde yer alan bürolar ve görevleri hakkında bilgiler verilerek değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat, Finans

Jel Kodu: N00

CHANGE IN THE OTTOMAN FINANCE AT THE 19TH CENTURY, BUREAUCRATIC CHANGES AND THE FOUNDING OF THE MINISTRY OF FINANCE

ABSTRACT

Tanzimat had been a revisional period which beared different characteristics comparing to the previous terms of Ottoman fiscal history. Since state structure of the Ottoman Empire had been influenced by tanzimat movement, the newly-constructed institutions had emerged significant transformations at the traditional Ottoman Empire organizational structure. Divân-ı Hümayun which used to be the highest office for state affairs, had lost its consultational and associational skills in time, was abolished by Mahmut II and replaced by ministries as in European counterparts.

Ministry of finance had been one of the first ministries established. This also paved the way to construct a centralised governing units, based on ministries. After the year of 1840, ministry of finance had become the sole actor of the fiscal management and there had begun the centralised governing of all the revenues and the expenditures of the state. The main reason in establishing the ministry of finance was to collect the revenues and the expenditures of the empire, under one treasury as much as possible while terminating the multiple treasury structure. The purpose of this idea was to increase the tax revenues by discouraging corruption and other problems at the provinces. Besides, the basic target of centralization was the willingness to implement these institutional changes in all around the empire. This study -the change in the ottoman finance at the 19th century: fundamental bureaucratic changes and the founding of the ministry of finance- aims to explore the position of the ministry of finance in the central organization and the offices and the duties of the ministry within this organization in the year of 1840

Key Words: Ottoman Empire, Tanzimat, Finance

Jel Codes: N00

* Dr. Niğde Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, anakiboglu@nigde.edu.tr

GİRİŞ

Tanzimât Osmanlı Maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yenilenme, yeniden düzenlenme dönemi olmuştur*. İmparatorluğun devlet yapısı, Tanzimât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu devlet teşkilâtında belirgin bir değişimi ortaya çıkarmıştır. İmparatorlukta devlet işlerinin görüşüldüğü en üst makam Dîvân-ı Hümâyûn olmuştur. Zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybeden dîvân, II. Mahmut döneminde kaldırılarak yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır. Hâriciye Nezâreti ve Dâhilî ye Nezâreti gibi, Maliye Nezâreti de ilk kurulan nezâretler arasında yer almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi idâre biriminin de temelleri atılmıştır. Tanzimât'tan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun mali işlerini yürüten defterdârlık 1838 yılında Maliye Nezâretine dönüştürülmüştür. 1840 yılı sonrasında Maliye Nezâreti mali idârenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini yine tek elden idâre edilme süreci başlamıştır.

“Maliye Nezâreti'nin kurulmasındaki temel amaç; çoklu hazîne yapısına son vererek gelir ve giderin mümkün olduğu kadar tek hazîne de toplanmasını sağlamaktır. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise taşrada yolsuzlukların ve zulmün önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır (Ortaylı, 1994: 291)”. Maliye Nezâreti 28 Şubat 1847'de (1263) defterdârlığın ortadan kaldırılmasıyla kurulmuş oldu (Rûsûmât Salnamesi, 1330: 12). “Paşalık ünvanıyla Nafiz Paşa nâzir olarak atandı. Maliye Nezâreti'nin kuruluş döneminde bazı geriye dönüşler yaşandı. Defterdârlık düzenine bir dönüş olduysa da bu uzun sürmedi. Kuruluştan iki yıl sonra nezâret düzenine yeniden dönüldü (Şener, 1990: 26)” (1841) “Nafiz Paşa'nın sistemleştirmeleriyle Maliye kalemlerinde yeni bir düzen kuruldu. Birbiri ile ilgili kalemler biraraya getirildi. Gruplandırılmaya uygun olmayanlar ise ayrıldı. Yapılan değişiklikten sonra oluşan yeni kalemler şunlardır. Mektub-i Maliye Kalemî, Ceride Muhâsebesi, Eshâm Muhâsebesi, Mukataat Muhâsebesi, Rûznâmçe Kalemî, Maliye Muhâsebesi, Evâmîri Maliye Kalemî ve Muhallefat Kalemî'dir (Akyıldız, 1993: 102)”.

“Bu yeni düzenlemede, Eshâm Muhâsebesi Kalemî'nde, Eshâm ile ilgili gelir gider kayıtları maliyenin diğer kayıtlarından ayrılmış oluyordu. Bu muhâsebe kayıtlarını tutan muhâsebecinin yanında, ona Emtia ve Duhan gümrüklerinin gelir ve eshâm masraflarının hesaplarını tutmak üzere yardımcı olmak üzere bir 'gümrük mümeyyizi' verilmişti (Akyıldız, 1993: 102)”.

Mukataalar ile ilgili her türlü düzenleme ise Mukataat Muhâsebesi kaleminde yer almaktaydı. Tüm yazışmaları yapmak üzere burada bir mukataa mümeyyizi görevlendirilmişti. Maliye Nezâreti'nin kuruluşu sırasında yapılan bu sınıflandırmalar yeni bir mali düzenin kurulması için ilk adımlardı. Bu da o dönem için bir yeniliktir. Buna rağmen yine de iltizam ile yönetilen eski sisteme dayanmakta idi. Maliyede merkezi bir idâre kurulması oldukça uzun bir zaman aldı.

Tanzimât fermanı ile yürürlüğe koyulan yenilikler topyekün hayata geçirilmedi. Yeni uygulamalar için pilot bölgeler seçildi. Burada süreç takip edildi. Aksayan yönler gözlemlendi. Maliyede merkezileşme için atılan adımlar içinde en önemlileri hangileridir? Geriye dönüşü olmayan bir yenilik gerçekleşti mi? Örnek olarak Hazîne-i Âmire Defterdârlığı Tanzimât reformları içinde nasıl bir yeniliği temsil etmektedir. Kurulan bu birim eski kurumları sürdürmek ve yenilerden ayrı

* Mübahat Kütükoğlu, Coşkun Çakır ve Abdüllatif Şener gibi mali tarih çalışan araştırmacılar Tanzimâtla beraber Osmanlı İmparatorluğu maliyesinde yeni bir dönemin başladığı konusunda hemfikirdir.

tutmak üzere kurulmuştu. Oysaki Umûr-ı Maliye Nezâreti yeni bir kurumdur. Tanzimât'ın uygulandığı pilot bölgelerdeki yazışmaları, muameleleri, muhabere ve işlemlerini yürütmek üzere kurulmuştur. Tanzimât ile başlayan yenileşme hareketlerinin yarattığı ikili yapıyı gidermenin bir yolu bulunabildi mi? Bahsettiğimiz gibi Tanzimât'ın ilânından sonra var olan hazînelerin birleştirilmesiyle kurulan Maliye Nezâretinin, Osmanlı maliyesi üzerinde meydana getirdiği kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteği amaçlanmıştır. Fakat bu yapılanmanın ülkenin bütününe yayılması çok zor olduğundan sistem hemen yürürlüğe girememiştir.

Yeni Tanzimât reformlarının uygulandığı alan ve eski yapının devam ettiği yeni reform alanından ayrı tutulan bu ikili yapının yarattığı sıkıntıları aşabilmek, artan iş yoğunluğunu hafifletebilmek, Tanzimât süresince uygulamaların sonuçlarında meydana gelebilecek olan sıkıntıları çözümlenmek, mali idâreye yardımcı olabilmek adına birçok komisyon ve meclisler oluşturulurken, taşra mali idâresinde de yeni düzenlemelere gidilmiştir.

“Tanzimât'a dahil alanlardaki vergilerin tespit edilmesi tahsilinin daha kolay yapılması, yolsuzlukların önlenmesi gibi bir ihtisas meclisi özelliği taşıyan ve varlığını bir yıldan fazla devam ettiremeyen ve yerini başka komisyon ve meclislere bırakan Meclis-i Muhâsebe-i Maliye, sarraf ve mültezimlerin, hazîneye olan borçlarının vaktinde ödenmemesinin meydana getirdiği problemleri gidermek için kurulan ve 1858 yılında kaldırılan Zimemât Komisyonu, Kırım Savaşı sonrasında hazînenin sıkıntı içine girmesi, devletin gelirleriyle savaş giderlerini karşılayamaması ve dış borçlanmaya gitmesi üzerine, mali idârede yapılması gereken reformların araştırılması, gelir ve giderlerin gözden geçirilmesi, vergilerin nasıl tahsil edileceğinin tespit edilmesi, hazîne işlemlerine ait maddelerin düzenlenmesi gibi sorumlulukları yerine getiren ve kuruluşu sonrasında uzun ömürlü olmayıp 1866 yılında kaldırılan Meclis-i Âlî-i Hazâin, Meclis-i Muhâsebe-i Maliye, Zimemât Komisyonu, Meclis-i Âlî-i Hazâin gibi birimler mali uyuşmazlıklara ve mali sorunlara çözüm aramak için kurulmuşlarken, her iki görevi yerine getirecek olan, Hazîne-i Celîle'ye tabi olan idârelerin gelir ve giderlerine ait olan yıllık muhâsebe defterlerinin özetlerinin dîvâna havale edilmesinde gerekli olan incelemeleri yapmak, görevden alınması gereken maliye memurlarının durumlarını nezârete bildirmek, teftişte bulunmak, memurların işe alım sınavlarının yapılması, görevlendirilmeleri vs. hizmetleri yerine getirecek olan bugünkü Sayıştay'ın temeli olan “Dîvân-ı Muhâsebât” kurulmuştur (Şener, 1990: 28-31)”.

Dîvân-ı Muhâsebât sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu şartlara göre bir takım yeni meclisler ve komisyonlara da ihtiyaç duyulduğu için, yeni komisyon ve meclisler de kurulmuştur. “Bunlar, ülke madenlerinin verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak için kurulan Meclis-i Maâdin, devlet gelirleri içerisinde önemli bir yeri olan gümrük ve diğer resmlerle ilgili olan Meclis-i Rûsûmat, yeni vergilerin uygulanabilmesi için başlatılan emlak ve nüfus tahrirlerini yürütmekle görevli tahrir komisyonu, memurların atanma seçimi amacıyla oluşturulan İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu, Hazîne-i Hassa Komisyonu ve İnhisâr Komisyonu, Meclis-i Muvakat'dır (Şener, 1990: 32)”.

Tanzimât'ın ilânıyla beraber başlayan yenileşme hareketlerinin meydana getirdiği bu ikili yapının yarattığı sıkıntılardan kurtulmak için komisyon ve meclislerin kurulmasının yanı sıra alınan diğer bir önlem ise taşradaki mali idârenin yeniden gözden geçirilerek gerekli önlemlerin alınması olmuştur.

Tanzimât'ın ilk dönemlerinde yapılan uygulamalar beklenen sonuçları tam olarak vermediği için buna sebep olan sıkıntıların da doğru olarak tespit edilmediği

anlaşmıştır. Yeni çözüm yolları bulabilmek için yapılacak düzenlemelerin ilk basamağını eyaletlerdeki sorunların doğru bir şekilde anlaşılması gerektiği kanaatine ulaşan imparatorluk yöneticileri Anadolu ve Rûmeli'nin çeşitli bölgelerine gönderilen ve bu bölgelerden gelen temsilciler aracılığıyla hazırlanan raporları Bâb-ı Âlîye göndermişlerdir. Bu raporlar Meclis-i vâlâda incelenerek işlem yapılması gereken konular üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Eyaletlerdeki problemlerin ne olduğunun araştırılması çalışmaları aynı zamanda "Teftiş geleneğinin de (Şener, 1990: 34)" doğması ve Anadolu ve Rûmeliye müfettişlerin gönderilmesine sebep olmuş ve onların verdikleri bilgiler hızla değerlendirmeye alınmıştır.

Tanzimât Fermanı'nın ilânıyla birlikte imparatorluğun en önemli problemlerinden birisi olarak görülen iltizam sistemine son verilmiştir. Önceleri iltizama verilen devler gelirlerinin Muhassıllar aracılığıyla emâneten idâresine başlanmıştır. Fakat bu durum iltizam sisteminden faydalar sağlayan sarrafları ve mültezimleri rahatsız etmiş ve zaman zaman imparatorluk, iltizam usulüne tekrar dönüş yapmak zorunda kalmıştır. İltizamın kaldırılması ve Tanzimât reformlarının düzgün bir şekilde uygulanabilmesi için Tanzimât'ın uygulandığı tüm bölgelere 1840 yılında iltizamın kaldırılmasından sonra vergilerin doğrudan doğruya devlet hazînesi adına tahsil edilmesi, Tanzimât hareketini tanıtmaya işlemini yapacak, nüfus ve emlak tahrîrleri ve buna göre örfî vergi yerine tek bir vergi tahsil işlemi yapılması işlemlerini yapacak olan muhassıl ismi verilen memurlar atanmıştır.

Muhassıllar gitmiş oldukları yerlerde ilk önce bire meclis kurmuş ve meclis tabi üyeleri, seçilen üyeler, meclis başkanlığı ve küçük meclislerden meydana gelmiştir. Devletin görev ve yükümlülüklerini halkla paylaşmak, Tanzimât reformlarının halk tarafından kabullenilmesini sağlamak meclislerin en önemli görevlerinden olmuştur. Meclis üyelerinden ya da memleketin ileri gelenlerinden biri meclis tarafından sandık emini olarak seçilerek, toplanan vergi gelirleri sandık eminine teslim edilip sandık meclis memurları tarafından mühürlenecektir ve masraflar çıktıktan sonra birike tutar muhassıllar tarafından Hazîne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Fakat bir süre sonra muhassılların azalan devlet gelirlerini artırmak için mültezimlerden daha fazla tahsîlât yapma işlemine başvurmaları muhassıllardan beklenen başarıyı göstermedikleri görülerek 1842 yılında Muhassıllıklar kaldırılmış ve valilere eski otoriteleri yeniden verilmiştir.

Çıkarılan resmî yazılarda eyaletlerin sancaklara, sancakların kazalara, kazaların da köylerden meydana geldiği açıklanmış buna göre bir idari yapılanma oluşturulmuştur. 1864 yılına kadar varlıklarını koruyan meclisler bu seneden sonra yapılan eyalet reformlarıyla değişikliklere uğramış ve her vilâyette vilâyet idâre meclisi ve meclis-i umûmî olmak üzere iki meclis kurulurken, sancaklarda livâ idâre meclisi, kazalarda kaza idâre meclisi, nahiyelerde nahije meclisli, köylerde ihtiyar meclisleri kurulmuştur.

Mal sandıklarında biriktirilen gelirler ve hazîneye gönderilmesi sırasındaki işlemlere hile karıştırılmış olacağı düşüncesinden hareketle, 1846 yılında paranın nakil işlemlerinde yeni bir siteme geçilerek mal sandıkları kumpanya sarrafları ismi verilen özel sektör kuruluşlarına devredilmiştir. Bu kuruluş çeşitli bölgelerdeki mal sandıklarına adamlarını göndererek yapılan anlaşmaya göre paranın nakil işlemlerini yapmışlardır şirket hazîneye teslim edeceği para miktârı üzerinden belli bir pay alarak geri kanlı hazîneye yollamıştır. Kumpanya sarrafları sonrasında paranın nakil işlemleri artık Osmanlı Bankası'nın devreye girmesiyle bu bankaya devredilmiştir. Banka maliye nezâretinden almış olduğu talimatlar gereğince gerekli ödeme işlemlerini gerçekleştirmiştir (Şener, 1990: 46)".

1858 yılı eyaletler nizâmnamesi valilerin mali idârede önemli bir değişiklik yaparak mali işlerin idâresi ve sorumluluğu mülkiye memurlarına bırakılarak defterdârlık ve mal müdürlükleri kaldırılmıştır. Bu sistem 1864 yılına kadar devam etmiş ve “Osmanlı İmparatorluğu’nun sonuna kadar devam edecek olan İstanbul dışındaki idâresinin temeli (Şener, 1990: 46)” atılmış ve en etkin olarak da Tuna vilâyetinde uygulama alanı bulmuştur.

“1867 yılı Vilâyet Nizâmnamesine göre vilâyet in, mülkiye, maliye vb. işlemleri valilere bırakılmış, sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, köylerde muhtarlar bırakılarak bu yapı zaman içinde çeşitli kanunnamelerle daha da sistemli bir şekle dönüştürülmüştür. 1864 senesi sonrasında taşra yönetiminde muhâsebecilikler kaldırılarak, tekrar defterdârlıklar kurulmuştur. Vilâyetin tüm mali işlerinin sorumlusu olan defterdârlar, valilerin yönetiminde olmakla beraber, yapmış oldukları görevlerin de doğrudan doğruya maliye nezâretine karşı sorumlu olmuşlardır.

Mali işlemlerle ilgi olarak çıkarılan Nizâmnamelerde en küçük birim olan köylerden vilâyete kadar yapılacak olan mali işlemler kurallar bütününe bağlanmıştır (köylerde muhtarlar, kazalarda kaymakam, sancaklarda mutasarrıflar, vilâyetlerde valiler). Bu kurallar bütünü çerçevesinde önemli yenilikler yapılan bir diğer konu ise Rûsûmat Nezâreti’nde yapılan değişiklikler olmuştur. Önceden var olan Gümrük emânetleri müdürlüğe dönüştürülmüş, memlaha müdürlükleri memurluğa ve Duhân Nezâreti müdürlüğe çevrilerek birleştirilmiş ve on yedi nezârete ayrılarak her nezârete Rûsûmat Nâzırı ünvanıyla bir memur tayin edilmiştir. Bu nezâretler “birer bölge idâresi özelliğinde olup gümrük, tuz ve tütün gelirleriyle ilgilenecek yaptıkları her işlemde rûsûmat emânetine bağlı olarak çalışmışlardır (Şener, 1990: 50)”.

Tanzimât’ın ilânıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayan yenileşme hareketlerinin sonucunda mali anlamda meydana gelen ikili yapının giderilmesi yönünde atılan adımlar sonucunda 1840 yılında kurulan maliye nezâreti artan iş yükünü yeni birimler üzerine aktarmak, reformların uygulama süresinde meydana gelen problemleri aşabilmek ve mali idâreye yardımcı olmak gibi birçok özellikleri üzerinde taşıyan ve yukarıda işleme süreci anlatılan çeşitli meclis ve komisyonlar, taşra mali idâresinde yapılan düzenlemeler eşliğinde mali idârenin tek sorumlusu olarak devletin gelir ve giderlerini tek bir elden yönetmek yetkisini eline almıştır. Aşağıda maliye nezâretinin merkez teşkilâtı, bu teşkilât içinde yer alan Rûsûmat Emâneti’nin gelişim süreci ve görev yapan idari birimler ve bu birimlerin ne gibi sorumluluklar üstlenmiş oldukları hakkında bilgi verilecektir.

1- MALİYE NEZÂRETİ MERKEZ TEŞKİLATI’NIN KURULMASI

1860 yıllara gelindiğinde ve maliye nezâreti merkezi bir yapılanmaya kavuşmuştur. Kuruluşun ilk aşamasında var olan ikili yapı yerini merkez heyeti ve buna bağlı bürolara bırakmıştır. Böylece Tanzimât’ın ilanından itibaren oluşturulmaya çalışılan merkezileşme hareketinin kâğıt üzerinde de olsa gerçekleştiğini görmekteyiz. Düstûrun 4. cildinde bu yapılanma “Heyet-i Mülhak-ı Merkeziye ve Heyet-i Mülhak olarak ifade ediliyor (Düstûr, Cilt:4: 674)”. Bu yapıdan sorumlu kişi ise maliye nâzırıdır. Merkez heyet-i gelir idâresi, masraf idâresi, borç idâresi, muhasebe, yazışmalar, tercüme işlerinin yürütüldüğü müdürlüklerden meydana geliyordu. Merkez teşkilâtının birimleri aşağıda sıralanmıştır. Bağlı bürolar ise vergi, rûsûmât, aşar, ağnam, emânet ve meskûkât-ı şahane olarak sınıflanmıştır.

Maliye nezâreti, heyet-i merkez-iyen bütün işlemlerinden sorumludur. Bu dönemde oluşturulan kurallar günümüz maliye teşkilât ve görevleri ile ilgili bilgilere

bize kaynak olması sebebiyle oldukça önemlidir. Maliye Nezâreti heyet-i merkezinin merkez teşkilâtı birimleri; Vâridât idâre-i Umûmî, Masârîfat İdâre-i Umûmî, Duyûn-u İdâre-i Umûmî, Maliye Mekâtip, Sandık Emâneti, Evrâk Müdiriyyeti, Tercüme ve Tahîrat Ecnebiyye Müdiriyyeti, Muhasebât-ı Atîka, Muhâsebe-i Celîle'den meydana gelmiştir.* Aşağıda üstlenmiş oldukları görevler hakkında bilgi verilmektedir.

Heyet-i merkeziyye ve heyet-i mülhâkdaki bütün baş memurlar yapmış oldukları görev alanlarındaki asli faaliyetlerinden maliye nezâretine karşı sorumlu olup, bunların alt birimlerinde görev alanların da vazifelerini yerine getirip getirmediğinin kontrolünde iş yerindeki birinci amire bağlı olarak görev yapacakları açıklanmıştır. Böylece sorumluluk ve kontrolü maliye nâzırına bağlı alt birimler oluşturulmuş oluyordu.

Heyet-i Merkeziyye ve Heyet-i Mülhâk'da görev alan her yetkili yapmış oldukları görevin gerektirdiği ve o günün şartlarında geçerli olan bütün kanun ve kurallara, tebliğatlara, uymak ve burada yer alan yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirmekte oldukça dikkatli davranıp özenle görevini yerine getirmeye mecburdur. Heyet-i Kalemîyye'nin devam ve sürekli çalışmasına dikkat etmek zorundadır. Eğer bir kanunun maddesi ya da nizamlara aykırı davranıldığına dair memuru hakkında bir şüphe duyarsa ve ihtilafa düşerse durumu önce, bir tezkire ile ilgili nezârete beyan ettikten sonra işlemi yürürlüğe koyar ve eğer şüphe edilecek bir durum yoksa da, bunu maliye memuru topluluğuna bildirecektir. Böylece yeni kuralların uygulanmasında memurlar bilgilendirilmişlerdi.

Memurun görevlerini yerine getirmede bir ilgisizliği olduğu anlaşılırsa kurallar gereğince bu da tespit edilirse ya işten el çektirilecek ya disiplin cezası verilecek, ya nakdî ceza ya da belli günler için memuriyetten el çektirme gibi cezalar verilecektir. Bu tarz işlemlerde uygulama yetkisi, doğrudan doğruya uygun bulunan heyet tarafından ve memurun mülkiyye kanuna göre uygulanacaktır. Böylece kurumsallaşmanın ve merkezleşmenin yerleşmesi için gerekli sınırlar çizilmiş oluyordu.

Heyet-i Merkeziyye ve mülhâktan her birinin baş yetkilileri, memur cetvel defteri ve içinde yer alan, kaydolunan her şeyle ilgili soru sorma hakkına sahiptir. Soru sorulması gereken konular ve meseleler için çıkarılan emirler, nahiyeleri içine almayacak şekilde yalnız vilâyet merkezlerinde ve dairelerde bulunan maliye memuru ile haberleşmeye yetkili olacak şekilde düzenlenmiştir (Düstûr, Cilt:4: 675)".

19. yy'ın ortalarında meydana çıkan bu merkez ve bağlı büroların, yüzyılın sonuna doğru değişime uğrayarak aldığı çalışmada aşağıda tablolarda gösterilmiştir.

2- MALİYE NAZIRININ GÖREVLERİ

Tanzimatın ilanından itibaren kâğıt üzerinde başlayan merkezi yapılanma hareketi kendini Maliye Nezaretinin işleyişinde önemli bir şekilde göstermiştir. Nezaretin merkezi bir yapılanmaya kavuşmasıyla beraber teşkilatın kurumsallaşma süreci işlemlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirmek üzere Maliye Nazırı atanmıştır.

*Doktor Erdoğan Öner'in maliye nezâreti ve dairelerinin görevleri ile ilgili bilgilerinden faydalandığımız "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde Mali İdâre" isimli çalışmasında 1880 yılı ve sonrası maliye nezâreti teşkilatı bütün ayrıntısıyla açıklanmıştır. Bu çalışmada maliye nezâreti merkez teşkilatının 1880 yılına kadar olan gelişim süreci ve bu süreçteki önemli yapılar açıklanmıştır. Ayrıca maliye nezâretinin 1879 yılı merkez teşkilatı kuruluşu ve bu kuruluşta yer alan birimlerin üstlenmiş oldukları sorumluluklara yer verilmiştir.

Nazırın yapmakla yükümlü olduğu görevler Maliye ile ilgili düzenlenen nizamnamelerde açıkça belirtilmiştir. Bu görevler ise;

1. Maliye Nâzırı ilk önce devletin gelir ve harcama işlerini idâre eder.
2. Gelir ve harcama işleri ile Duyûn-u Umûmiyye muhâsebe işlemlerine başkanlık ve kontrol ve yapılan işlemlerin doğru olup olmadığını denetlemesi ve diğer daireler, askerîye ile... sair nezâret ve idârelerin umûr-u maliyesi (para işleriyle) ilgili teftişi ve bunların kontrolünden sorumludur.
3. Vâridât-ı devletten doğrudan doğruya alınan verginin dağıtılması ve bölüştürülmesi ve tahsil işleri ve ne gibi araçlar kullanılacağına, onların sıralamasıyla ilgili kanun Nizâmâmeleri ve lâyhâları teklif eder.
4. Yükümlülüğüyle ilgili konularda vergilerle kolaylıklar sağlamak vâridât-ı devleti temin etmek ve masrafları düzenlemek ve bunların yerine getirilmesi için gerekli olan bütün kanun, nizâmat ve genel konuları içeren kanunları, lâyhaları esas alan kontrolleri ve gözlemleri yapmaya memurdur. Kanuni çerçevede cetvelleri ve dairelerden gerekli belgeleri ve bilgileri yazılı olarak toplamak ve bunları düzenleme ve muhâsebe kanununa göre yapılan bu düzenlemeler doğrudan doğruya duyûn muhâsesine gönderilecek defterlerden başka yalnız makbuz ve müdâfaât-i umûmiye üzerine olan muhâsebe kanunu lâyhâsına göre gerekli açıklamaların kanuni süresinde sayılıp yazılarak duyûn muhâsesine gönderilip mali işlerle ilgili durumun her sene sonunda resmi yazı ile başvekâlet makamı celilesine ulaştırmakla sorumludur.
5. Meclis-i Umûmiyye'ye bağlı olmadığı zamanlarda ve kararnameye göre görevle ilgili olarak ortaya çıkan ve beyan olunan ve uyarı yapılan masrafla ilgili olarak gerekli olan düzeltmelerin gösterileceği sözleşmeler hazırlamak ve bunları devletin kabul edeceği şekilde onaylamak,
6. Vekâletler bütçesinin bütün nezâretler ve idârelere ait olan gelir ve giderlerinin tahsîsâtın ayrılması ve bunların uygulanma kurallarını ve hesaplarını talep eder ve bu işin başkanlığını yapar. Maliye daireleri ve şubelerinin başkanlarının icraat esaslarına, maliye dairelerinin başkanı memurların ve vilâyet ve livâların genel maliye müdürleriyle, kazalara, mal memurlarının ve sandık emînlerinin her hareketini ve her tür gelir ve devlet hazînesine ve dairelere ve vilâyet sandıklarına Osmanlı Bankası merkez şubelerine teslim edecek ve ödeme fişini teftiş ve duyûn-u umûmiye defterine kayıt olacak şekilde düzenleyip teslim eder.
7. Geliri artırma ve masraflara dair lâyhaları düzenlemek ve bunları Bâb-ı âlîye takdim etmek (Düstûr, Cilt:4: 675- 676).

Maliye Nazırının devletin gelir ve harcama işlemlerini yürütmesinin yanı sıra, özellikle devletin kurumlarından olan ve aşağıda arşiv belgeleriyle de doğruluğu tesbit edilen gümrük ve gümrüklerden elde edilen hasılatın değerlendirilmesi ,Rüsûmat idaresiyle ilgili harcamalarda Bütçeye çeşitli amaçlarla (Kaçak eşya ihbarı,Rüsûmat müdüriyetinde çalışan görevlilerle ilgili her türlü harcama .vb)kullanılmak üzere çeşitli miktarlarda para ilavesi yapılması, gibi bir çok gelir ve harcama kalemlerini ilgilendiren önemli sorumlulukları üstlendiği görülmüştür.

Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberinde yer alan “DUİT “dosya usulü iradeler ve İ. HUS (İrâde-i Husûsî) isimli belgeler ve Düstûrlara konu açısından bakıldığında Maliye Nâzırının yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda üzerine almış olduğu sorumlulukları kayıtlı belgelerde yer alan bilgiler eşliğinde anlamak daha kolay olacaktır.

“1920 yılında Rüsûmât müdürîyyetinin bütçeden yapmış olduğu harcamalar ve bu harcamaların bütçeyi aşması ve harcamaların yapılabilmesi için bütçeye değişik zamanlarda ve değişik tutarlarda para ilave edilmesinden maliye nâzırının sorumlu olması” (İ. DUİT, (1). 18/69 Maliye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye Müdürîyyet-i).

“1921 yılında Rüsûmât müdürîyyetinde kaçak eşya ihbarlarının yapılmasını sağlamak amacıyla bütçeye çeşitli miktarlarda para ilavesi yapılması işleminden maliye nâzırının sorumlu olması (İ. DUİT, (2). 18/69 Maliye Nezâreti / İ. DUİT, (1). 18/41 Bâb-ı âlî, Meclisi Mahsûs, (304)/ İ. DUİT, (1), 18/41 Bâb-ı âlî Meclî-i Mahsûs, 304/2/ Maliye Nezâreti Der-saâdet Muhâsebe-i Umûmiyye Müdürîyyet-i Muvâzene Kalemî (3))”.

“1920 yılı Rüsûmât müdürîyyetinin ilk altı aylık bütçesindeki ayrılan payın tamamının kullanılması ve değişen masrafları karşılamak için bütçeye para ilave edilmesi işleminden maliye nâzırının sorumlu olması (İ. DUİT, (4). 18/69 Bâb-ı âlî, Meclî-i Mahsûs)”.

“Rüsûmât müdürîyyetinin 1919 yılında bütçede fazla gelen tutarın tekrar ilavesi için alınan meclis-i vükelâ kararı ve bunun uygulanması işinin maliye nâzırına bırakılması (İ. DUİT, (3). 18/69 Maliye Nezâreti)”.

“1920 yılında Rüsûmât müdürîyyetinde çalışan Sırrı Bey’in görevden uzaklaştırılması ve yerine eski mebuslardan ve Dâire-i Harbiyye Muhâsebât-ı Umûmiyye Bütçe kontrol müdürîyyetinde görev alan Mahir Said Bey’in 10.000 guruş maaş atanmasının uygun görülmesi ve bu işlemin yerine getirilmesinde maliye nâzırının sorumlu olduğu (İ. DUİT, (2). 53/67 Maliye Nezâreti)”.

“1918 yılı Rüsûmât müdürîyyetinde görev alan Tarife Müdürü Hakkı Bey’in emekliliğe ayrılmasıyla ondan boşalan görev yerine İzmir Rüsûmât Başmüdürîyyeti Başkâtibi Fethi Bey atanmış olup, bu atanma işlemlerinin gerçekleştirilme görevinin maliye nâzırına ait olması (İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rüsûmât Müdürîyyet-i)”.

“1920 yılında Rüsûmât müdürîyyetinde görev yapan Tarife Müdürü Hakkı Bey’in emeklilik işlemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra yerine, 4500 guruş maaş ile İzmir Rüsûmât Baş müdürîyyeti Tahrirat başkâtibi Fethi Bey ve İstanbul Rüsûmât Baş Müdürü Şevki Bey’in de aynı şekilde emeklilik sürelerinin doldurmuş olmaları sebebiyle emekliliğe sevk edilmeleri ve yerlerine 4000 guruş maaşla Sirkeci merkezi Rüsûmât müdürü Hacı Hüseyin ve Haydarpaşa Rüsûmât Başmüdürü getirilerek emeklilik süresini dolduran Nizammeddin Bey’in aynı şekilde emekliliğe sevk edilerek yerine Rüsûmât müdürîyyeti Tahrirat müdürü İzzet Bey’in atanması uygun görülmüş olup bu görevlendirme işleminden ve takibinden maliye nâzırının sorumlu olduğu (İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rüsûmât Müdürîyyet-i)”.

“Yabancı ülkelerle yapılan ticaret anlaşmaları gereğince ilk başta belirlenen sürenin sonunda, belirlenen sürenin geçerek tarifelerin değiştirilmemesi ve süreyi geçirmeleri ve talebin tekrar yenilenmesi sebebiyle, Osmanlı İmparatorluğu toprak ürünü ve sanayisinde içeride tüketilen veyabancı ülkeye gönderilen eşyalar ile yabancı ülkeden getirilen ürün ve sanatla (masnûatların) yapılan eşyaların cins ve miktarlarını gösteren defterlerin düzenlenmesi ve hazırlanması için bütün gümrük dairelerine gerekli olan memur ve kâtibin tayin edilmesi ve bunlara verilecek olan 10.000 guruş maaşının Rüsûmât emânetinin 1289 (1873/1874) yılının mali bütçesinde gösterilen fazladan bunun karşılanması veyapılacak olan işlemin yerine getirilmesi için gerek işlemlerin yapılması ve bundan maliye nâzırının sorumlu olması (İ. DUİT, (1). 59/9)”.

“7 Eylül 1921 yılında maliye nezâretinde yayınlanan Lâyhada, gümrük alanlarına ithal edilecek olan eşyada %10 hesabıyla ithalat Resmi alınması amacıyla hazırlanan lâyhanın iyi yerlere gönderilmesi ve gerekli olan işlemlerin yapılmasından maliye nâzırının sorumlu olduğu (İ. DUİT. (1), 78/19, Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs)”.

“Pek az bir süre uygulanmış olan durumların bazı istisnalar dışında kaldırılması ve bu istisnaların esas şekliyle gerekli olmadığı ve evrakların hazırlandığı yerinde dikkate alınarak anlaşma yapılan ülkelerin komiserlerinin bu karârnamenin yayımlandığı andan itibaren, Rûsûmât İdâresinin yetkisinde dahil olan mallar ile bu karârnamenin yayınlanmasından önce sipariş edilip ilan ediliş tarihinden sonra yola çıkan ve gümrük mıntıklarına gelen eşyanın tarife kanunu kuralları çıkarılmadan onu faydalanılması konusunda, Resmi olmayan kendilerine özel bir şekilde kullanmakta ısrar etmektedirler.

Anlaşma kurallarına uygun şekilde hazîneye maddi katkısı inkar edilmeyen bu usulün gümrük mıntığında bulunan eşya sahibinin iadesi zamanında bütçe ile iki kural arasında %11 gibi şaşırı bir oran vermekle yükümlü eşyanın bundan daha aşağı bir oranda Resim vermesi itibariyle hazînenin zararını ödemiş olacağı gibi o eşyanın satış zamanında %11 Resme tabi tutulmuş gibi satılarak aradaki farkın yalnız ithalat tüccarıyla sınırlanmış olmasından ve kuralların istisnasından faydalanılması için transit depolarında mevcut olan emtianın bu şıktan faydalanabilecek kurallarının memlekete, gelişle sonradan %11 Resim verecek eşyanın eksik ithalini her yönden gerek olması şeklinde dikkat etmek gerekecek ve olaylarda ısrarcı olmaları, dünya devletleri arasında tartışmalardan başka bir sonuca yaramayıp sadece meselenin halledilmesinin ertelenmesine sebep olacağı ve şimdiye kadar yapılan görüşmeleri de yapılan tartışmaların işlemleri geciktireceği hazîneyi zora sokacağı ve bu yüzden bu alanda alınan kararların zorunlu olarak kabul edileceği ve bunun işlemlerinin yapılması kabul edileceği ve bunun işlemlerinin yapılmasından maliye nâzırının sorumlu olacağı (İ. DUİT, (2). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât Umûmiyye Müdürü)”.

“10 Mart (1916- 1917) yılındaki gümrük kanunu gereğince tarifede belirlenen Rûsûm miktarının savaş öncesi ve eşya fiyatlarının da uygun zamanlarda belirlenmiş olması yüzünden ismi geçen tarife kurallarına göre vergi gelirlerinin toplanması ve kullanılmakta olan eşyanın ismi geçen Resmi bugün sahip olduğu gerçeğe göre ancak %3,5 ile %4 arasında kalmak da ise de, bu miktarın Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan Rûsûma göre dört derecede bulunmasından kaynaklanan ve oldukça açık olan bu uyumsuzluğun büsbütün ortadan kaldırılmasa da hiç olmazsa aşırı olmaması ve hukuk devletinin konuma anlamında tarifede kayıtlı olan miktarın artırılmasının bildirilmesinden önce ve sonra olarak meydana gelen anlaşma devletleri mümessillerini yapmış oldukları görüşmelerde kabul edilmeyip savaştan önce geçerli olan kuralların tekrar yürürlüğe konması hususunda ısrar edilmiş olup buna uygun olarak bir Lâyhanın düzenlenmesi ve bir an önce yürürlüğe konulması istemi ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırın sorumlu olduğu” (İ. DUİT, (3). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdiriyyeti).

“Hükümet ile anlaşma devletleri arasındaki anlaşmadan hemen sonra sürekli konuşma konusu olan gümrük Resmi konusunun tek amacı, kabul edilebilir ve uygulanabilir bir gümrük Resmi kurallarının belirlenmesi ve bu oranın eşyanın kıymeti üzerinde % 11 gümrük Resmi alınması şeklinin kararla belirlenmesi durumu açıklanarak komserlerini son olarak vermiş oldukları cevaba ilaveten Hâriciyye Nezâretine yazılan 29 Ağustos 1921 yılında hazırlanan Tezkire de açıklanmıştır. Mevcut olan duruma itiraz eden ileri devletler, yıllardan beri kendilerinin vazgeçtikleri kıymet değeri üzerinden Resm alınması işine, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu konuda

hale ısrarcı olmasını ve bu durumun düzeltilmesi için sürekli görüşmeler yapılmış teklifler sunulmuştur.

Sonuçta bir malı peşin değeri ile başkasına satma ya da bugün yürürlükte olan tarifenin düzenlenmesi sonucunda eşyanın savaştan önceki kıymetleri temel kabul edilmiş olduğu halde mevcut durumun etkisiyle eşya kıymetinde olağanüstü bir ilerleme meydana gelmiş, sonuç olarak ismi geçen tarifede ödenecek Resmi sınırının tespitinde gözetilen oranlar tabiatıyla indirildiğinde ve ekseri toplanan ithalat Rüsûm kıymetlerinin %5'ini ve genel olarak ithal edilen eşya fiyatlarına nazaran %3,5 ile %4'ü geçmemek olduğundan hükümetin vermiş olduğu kararlar sonucunda tamamen problemlili olan meselenin sonunda tartışmasına son verilmiş ve hazinenin yıllardan beri bu yönde sürekli meydana gelen zararlarına engel olmak, parasızlık gibi olağan üstü durumlarda geçici olarak kıymet esasına dönmek zaruri olarak görülmüş ve düzenlenen kararname Lâyhâsı hazırlanmış ve takdim edilmiştir. 5. maddeden de açıkça anlaşılacağı üzere kararnamenin ilanından itibaren ithalat Resminin toplanması niteliği savaştan önce geçerli olan kurallara göre toplanacaktır.

Fakat eşyanın kıymetini belirleme meselesinin kabul edilme adımları atılarak bunun sakıncaları araştırılarak, bir tarife muayene ve yine bir kısmi tarife usulünün ikamesi yani, eşyanın kıymeti oluşturulacak bir heyet yetkisinin tespitiyle 10 Mart 1332 (1916- 1917) yılındaki kanuna bağlı olan tarife de belirlenen birbirinden farklı rüsûm değerleri almak yerine bu kıymetlerin %11'nin ithalat rüsûmu olmak üzere belirlenmesi ve verilen sürede ilan edilmesi, mesela; altışar ay için geçerli olacak olan bu kıymetlerde %20 oranında artış ya da azalış meydana geldiği anlaşılacak olanların yalnız değişimi ve diğerlerinin ikinci ay için aynen devamı, esası düşünülerek bu yönde ismi geçen komserlerin onayına sunulmuşsa da cevabın açıkça verilmesi ve fiyat listelerinin işlemlerinin temelini oluşturulması geçmişteki kurallara bir yenilik oluşturmak demek olduğu için bu durumun ve ona bağlı olarak oluşturulacak listelerin ilgili hükümetlerce kontrolü ve kabul edilmesi gerektiği için ve bu da zaman alacağı için daha önce yayınlanmış olan sulh teklifnamesinin 263. maddesine göre savaştan önceki usule kayıtsız şartsız geri dönüşü olunmasını ve peşi sıra, teklîfât-ı vâkıa dairesinde düzenlenecek olan fiyat listelerinin kendilerine gönderilmesi sırasında bunların hükümet matbaalarında tebliği etmek zorunda olduklarını bildirmişlerdir.

Bu şekilde düzenlenen kararnamenin 5. maddesinde savaştan önce geçerli olan kuralların hemen iade edileceği belirtilmiş olmakla beraber 2. maddesine eşyanın mevcut kıymetleri maliye nezâretince ve kısmen memur ve kısmen de tüccardan oluşan bir heyet yetkisiyle belirlenecek ve bugün geçerli olan tarifede kayıtlı olan birbirinden farklı olan rüsûm değerleri yerine bu kıymetlerin %11'i toplanacağı ve ithal edileceği ve bu şekilde belirlenen ve tespit edilen rüsûm seviyesinin altı aylık süreler için geçerli olup, bu süreler içinde ismi geçen tarife de kayıtlı olan eşyadan bazılarının kıymetlerini en azından %20 oranında azalması ya da artma meydana geldiği anlaşılırsa, bunlar gelecek altı ay içinde o şekilde kabul edilip, böyle bir azalma ya da artışla karşılaşmazsa da, bu kıymetlerin ikinci altı ay için sabit olacağı kabul edilmiş ve 3. maddede ismi geçen tarifede yer almayan eşya kıymetlerinin gümrük İdârelerince belirleneceği ve bu şekilde belirlenen değerlere kabine tarafından itiraz gelirse de bu sorunu halletme işi bir önceki heyete devredilerek çözümlenecektir. Bu işlemlerin takibinde maliye nâzırının sorumlu olduğu açıklanmıştır (İ. DUIT. (4), 78/19, Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdiriyyeti-i (?) şube)".

"1329 (1911) yılında rüsûmât bütçesinin 5. faslının 4. maddesinde yer alan inşâât maddesinin 1 milyon 500 bin guruşunun indirimi ve bundan 350.000 guruşun 4. levâzım faslının 1. maddesinde yer alan kira ve 100.000 guruşunun 3. maddede yer alan

aydınlatma ve ısıtma ve 50.000 guruşun da 4. maddede yer alan kırtâsiye, evrak ve matbaa maddelerine ve 1 milyon guruşunda 6. Reddiyat faslına naklen ilave edilmesi sorumluluğu maliye nâzırına ait olduğu (İ. DUİT. 85/47, Meclis-i Âyân)”.

“1329 (1923) senesinde rûsûmât bütçesinin 5. faslının 4. inşâât malzemesinden 100.000 guruşun azatılması, 4. levâzım faslının 2. tamir, onarım maddesine naklen ilave işinden maliye nâzırı sorumludur (İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân)”.

“İstanbul muhâfaza İdâresine atanan 25 kişinin koruma memuru maaşlarının Düyûnu Umûmiyye Vâridât-ı Muhassasa idâresi bölümüne ait %40’ı olan 48.000 guruşun 1329 (1911) yılı Rûsûmât Genel Müdürlüğü bütçesinin 3. faslının muhtelif memur maaşı maddesinden ayrılarak Düyûnu Umûmiyye bütçesinin 7. vâridât-ı mâhsusa İdâresinin Genel masrafları bölümüne eklenmesi işinden maliye nâzırı sorumlu olduğu (İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân)”.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün yıllık ikinci aylık geçici bütçesinin 112. Reddiyat faslına ait olan 34. 000 bin lira tamamen harcanmış olduğundan Resmi Reddi Rûsûm ile kaçak eşya ihbarlarının temin edilebilmesi için bütçede değişiklikler yapılarak ismi geçen düzene 50.000 liranın ilavesi uygun görülmüş olup, bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumlu olmuştur (Maliye Nezâreti, Der-sâadet, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzane Kalemî (Hülâsa) (3))”.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün 1336 (1920) yılı bütçesinin 112. Reddiyat faslına 50.000 liranın ilave işlemi meclis-i vükelâ kararıyla kabul edilip, işlemlerin yürütülmesinden yine maliye nâzırı sorumludur (Bâb-ı Âlî, Sadâret-i Uzmâ, Âmedî Dîvân-ı Humâyün (304), İrâde-i Seniyye, (Mehmet Vahiduddin)/ İ.DUİT. (3), 95/56, Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî 10989/ 332.)”.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün 1336 (1920) yılı yıllık bütçesinin 112. Reddiyat faslına 50.000 lira daha ek ilave yapılması kabulü ve bu karârnamenin yürütülmesi işleminden maliye nâzırının sorumlu olacağı bildirilmiştir (İ.DUİT. (2), 90/53, Maliye Nezâreti)”.

“1336 (1920) yılında Rûsûmât Genel Müdürlüğünce geçici bütçe kanununda yapılan olağanüstü para ekleme durumlarının (50. 000) lira bütçe kanun ve kararnamelerin de (T) cetveli olanak tanımlanan bu ekin belgede ilave olmaması sebebiyle yapılacak olan ilavelerin Red edildiği açıklanmıştır. Bu işlemlerin takibin maliye nâzırının sorumlu olduğu bildirilmiştir (Maliye Nezâreti, Umûmî: 255, Husûsî: 17, Hülâsa: Rûsûmât Bütçesinin Reddiyat Tertibine İlâve Edilmiş olan 50.000 bin lira hakkında, Maliye Nezâreti, Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası)”.

“Yıllık maliye bütçesinin 61. faslının 3. maddesinde yer alan aydınlatma ve ısıtma maddesini konu olan yakılacak odun, kömür gibi değerinden oldukça yüksek olan fiyatla satın alınmakta olmasından dolayı sene sonuna kadar olan ihtiyacın temin edilebilmesi için geçen sene verilen havale miktarına oranla aşağıda belirtilen düzenleme yapılarak 3000 liranın ilave edilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

- Vize işlemleri için kullanılacak olan kırtâsiye, evrak ve defter harcamaları (Dîvân-ı Muhâsebât bütçesinin 102. faslının 1. maddesi gereğince,
- Rûsûmât bütçesinin 106. faslının kırtâsiye ve evrak maddesi tahsîsâtı gereğince, buraya ayrılan tutarın tamamen harcanması ve bunu karşılamak için 1000 lira ilave edilmesi harcırah karârnamesi gereği verilen harcırahların

sağlanabilmesi için yeterli tutarın olmaması ve 110. maddenin faslının 1. maddesi harcırah maddesine göre, bin lira ilave edilmesi,

- “Savaş sebebiyle harap olan gümrük binalarının tamirâtı için eldeki bakiyenin az olması ve yabancı ülkelerden çoğunlukla İstanbul’a gelen malların saklanabilmesi için uygun bir ambar yerinin olmaması ve böyle bir yerin yapımı için talepte bulunulması (Rüsûmât Dairesinin olduğu binanın cephesinde bulunan sokağa bir inşâat başlanması) için bütçeye 5000 liranın ilave edilmesi zorunluluğu,
- Savaş sebebiyle (savaşın ismi belirtilmemiş) istilaya uğrayan talan edilen Erzurum, Trabzon Rüsûmât müdüriyetleriyle bağlı olan yerlere ait olan yazıhaneler için sandalye, soba, vs.’nin temin edilmesi için 110. maddenin faslının 1. maddesi gereğince 1000 lira ve 4. yevmiye maddesinde konu olan tahsîsâtın tamamen kullanılmış olması yüzünden sene sonuna kadar bunun değiştirilmesi ve İzmir gümrüklerinde gece kalacak olan memurun görevi karşılığı yevmiyelerinin ödenmesi için 500 lira ilave edilmesi ve gümrük tarifesine göre gümrüklerce eşyanın ağırlığı üzerinden gümrük resmi alınmış olmasına binaen eşyanın ağırlığı için ve bunu ölçebilmek için baskül, tartı, kantar terazi ve saha şeridi gibi ölçüm aletleri alınması için ismi geçen faslın 7. maddesinde belirtilen alet edevât maddesine 15 bin liranın zorunlu olarak ilavesi, fakat mevcut olan basküllerden 20 adedi 3000 lira ile savaş için üretim yapan imâlâthanelerde tamir edileceğinden ve hâsılâtın saklanması için kasalar istenmesi ve bunların alınabilmesi için 400 lira tutarında ki meblağın posta ve telgraf nezâretinden temin edileceği ve bunun için 3400 lira bütçeye bir ilave yapılmasının bütçeyi zora sokmayacağı açıklanmış ve işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumlu tutulmuştur (Maliye Nezâreti (4), Esbâb-ı Mûcibe Muhtırası)”.

Aşağıda maliye nezâreti tarafından Muhasebe dairesine hazırlatılan gider harcama kalemleri yer almaktadır. Burada yapılan harcamaların özet ve ayrıntılı dökümü tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. 1335 (1919) Yılı Maliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet Umûmiyyesi, Harcamalar (Gider Tablosu)

Maliye Nezâreti						
Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet-i Umûmiyyesi						
İcmal	Müfredat		Fasl	Madde	Nev’-i Muhâssesât	Dairesi
3000	3000		61	3	Tenvîr ve Teshîn	Maliye
450	450		102	1	Levâzım Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Dîvân-ı muhâsebât	
1000		106	3		Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa	
	1000		110	1	Harcırah	Rüsûmât
	65000		110	2	İnşâat ve Tamîrât	Rüsûmât
	1000		110	3	Mefruşat	Rüsûmât
	500		110	4	Yevmiye	Rüsûmât
83500	15000		110	7	Âlât ve Edevât	Rüsûmât
2500	2500		178	4	Memûrîn ve Harcırahi	Aşair ve Muhacirin
8000	8000		199	7	Harcırah	Jandarma
97450						

Kaynak: 20 Teşrîn-i Sâni (Kasım Ayı) 1335 (1919) yılı Maliye Nezâreti, Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet Umûmiyyesi

Harcamalara Rüsûmât idâresi açısından bakıldığında önceliğin, inşâat ve tamîrât harcamalarına verildiği bunu, ikinci sıra, mefruşat – harcama ve yevmiyelerin takip ettiği görülmüştür.

1335 (1919) yılı Rüsûmât müdüriyeti harcama gider kalemlerine bakıldığında; harcamalara ayrılan bütçe payının fazla olma sebebi birinci dünya savaşının olması, bu savaş sırasında Rüsûmât müdürlüklerinin zarar görmesi, peşi sıra ayrılan bütçe paylarının bu tutarları karşılamaması, bütçeye ilave para eklenmesi gibi durumların karârâmelerle düzenlenmesi ve alınan kararların yürütme işlemi sorumluluğunun maliye nâzırına verildiği görülmektedir.

“Meclisi umûminin toplanmasına kadar 1335 (1919) yılında yürürlükte olan 1334 (1918) Rüsûmât müdüriyeti bütçesinin 105. Maâşât faslının ikinci memurun idâre maddesine 104 lira ve ikinci maddesine 282 lira ve üçüncü çeşitli memuriyetler maddesine 4132 lira ve 110. çeşitli masraflar faslının 12. muhâfaza istimbot ve motorlu sandal ve kayıkların devri çark ve tamir masrafları maddesine 25.124.50 guruş ve 103 muhâfaza-i sevhil (gambotları) masrafları faslına 25.610 lira ek tahsîsât ayrılmıştır. Üçüncü karârâmenin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumludur” (İ.DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , (413), Kararname Mehmet Vahidüddin).

“Maliye nâzırı tarafından yazılan gümrük muhâfaza teşkilâtı karşılığı olarak Rüsûmât Genel müdürlüğünün yıllık bütçesinin fasıl ve çeşitli içerik grubuna göre toplam olarak, 55.752 guruş zam ve ilave edilmesi ve bunun için bir lâyiha düzenlenmesi ve bu işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu” (İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (413), Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî, Umûmî: 9255, Husûsî: 259).

“Maliye Nezâretinden zarf içine konularak gönderilen ve bu yazı konusu üzerinde düşünülen 19 Ekim 1335 (1919) yılı ve 259 numaralı Tezkire de açıklandığı üzere İstanbul Limanında kurulması gerekli olan gümrük muhâfaza teşkilâtı için Rüsûmât genel müdürlüğünün 1335 (1919) yılında bile geçerli olan 1334 (1918) yılı bütçesinin çeşitli fasıl ve harcama gruplarına toplam 55. 752 lira guruşun zam yapılması ve bütçeye ilavesi ve bu işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu” (İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (3), Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs, 430).

“Her tarafı açık bulunan İstanbul Limanında kaçakçılık ortamına fazlasıyla uygun olması ve buradaki ticari faaliyetlerin oldukça fazla olması da dikkate alınarak, burada çalışan memurların işlerinin zor olması dikkate alınarak, bu memurların koruma amacıyla kullanılan motorlu sandallar, gambotlar mürettebâtının sayıları, adetleri ve maaşlarının artırılmasının oldukça önemli bir konu olduğu ve gerekli olan duruma göre yeniden alınacak olan 2 adet gambot mürettebâtı, ücretliler vapurlar, devriçark ve tamir masraflarının karşılığını sağlamak gerekli olduğu gibi yukarıda belirtilen sayılara bağlı olarak, sayıları 334’ten 618’e ulaşan muhâfaza memurlarının ve bunların dağıtımları ve belirlenen işlem hesapları ve bunlara yapılacak harcamaların idâresi için eskiden beri ayrılan hesap gruplarının memurlarına üç memur daha eklenmesi oldukça gerekli olup ve bu durumun açıklandığı temel sebepler dikkate alınarak bütçede yer alan çeşitli harcama grupları ve fasıllara bu sene için iki aylık olmak üzere tahsîsât olarak, 15.752.50 lira guruşun eklenmesi gerekli görülmüş olup Kanuni Esasının tanımı olduğu yerler dahilinde (101. madde) bu karârâme Lâhiyası düzenlenmiş ve işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumlu tutulmuştur (İ. DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , I, (413), RüsûmâtMüdüriyeti i Umûmî: (?) Husûsî:(?))”.

“28 Şubat 1337 (1921) tarihi karârname gereğince 1337 (1921) yılı Mart ve Nisan aylarında devam edilip uygulanan ve 29 Şubat 1336 (1923) yılı Mart ve Nisan geçici bütçe kanununun 2, 4. ve 5. maddelerinden banka kuralları gereğince 1337 (1922) mali yılı Mayıs, Temmuz ve Ağustos ayları için tekrar süreleri uzatılarak kullanılacaktır. Burada 2. madde de yer alan harcamaların (yapılan hizmetler karşılığı bütçeye çeşitli miktarlarda para eklenmesi) yer aldığı fasıl ve maddelerde yer alan dağılımı dikkate alınarak ayrılan ödenek ve bunun kullanımından maliye nâzırının sorumlu olduğu açıklanmıştır (İ.DUİT, (1), 98/39, Maliye Nezâreti 413 Kararname Mehmet Vahidüddin,/ Benzer Konu İçin Bkz: İ. (DUİT). (1), 98/39 Maliye Nezâreti, Umûmî: 1504, Husûsî: 73, Hulâsa: 1337 Sene-i Maliyesi Mayıs- Ağustos Muvakkat Bütçe Kararnamesinin Takdim Kılındığına Dair)”.

“Dışarıdan Osmanlı İmparatorluğu ithâl edilecek olan her türlü maden kömürlerinin geçici bir süre gümrük Resminden muaf olması hakkındaki 28 Rebiülevvel (İlkbahar), 1337 (1921)/ 2 Ocak 1335 (1919) tarihli karârnamenin kaldırılmasıyla ilgili olan 25 Aralık ayı ve 1336 (1920) yılı İrâde-i seniyyenin yayınlanmasından önce yola çıktığı yapılan kontroller sonucu anlaşılacak olan maden kömürlerine içine almayacaktır. Bu şekilde gelecek olanların kaldırılmış olan karârname hükmüne göre gümrük Resmi alınmadan ithâl edilme işi meclis-i vükelâ kararıyla kabul edilmiş ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olduğu açıklanmıştır (İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî, Saderet-i Uzmâ, Amedi-i Divân-ı -ı Hümâyûn, İrâde-i seniyye, Mehmet Vahidüddin).

“Burada ise bir üst madde de yer alan kanunun Takvîm-i vakayi de yayınlanması ve gelen maden kömürlerinin Resim ödemedi geçmesi gerekirken, Gümrük Resmi alınması ve Tüccarların ve müstelzimlerin zarara uğramaları ve bunu bir dilekçe ile Maliye Nezâretine bildirmeleri ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olması (İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî Meclis- i Mahsûs (89)/ Benzer Konu İçin Bkn, İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Maliye Nezâreti Rüsûmât Genel Müdürlüğü Umûmî: 85077 Husûsî: 6)”.

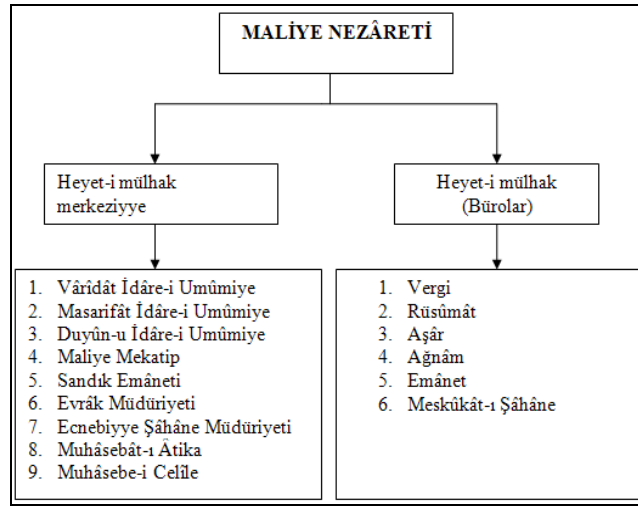
“Bir önceki maddede yer alan ve yurtdışından gelen çeşitli kömür türlerinin Gümrük Resmi alınmadan ithâl edilmesi ve yapılan işlemlerinin malın gelmiş olduğu gemi evraklarıyla ve Gümrük Resmi alınmadan içeri alınıp alınmadığından Rüsûmât Genel müdürlüğü tarafından kontrol edilmesi ve bu kararnamenin yayınlanmadan önce yola çıkan kömür türlerinin yola çıkış tarihleri dikkate alınıp kontrol edilerek eğer bu kanun yayınlandıktan sonra yola çıkan mal var ise de bir özel Lâyiha düzenlenerek özellikle malın yola çıktığı tarihler belgelerle ispatlanarak Gümrük Resmi vermeden geçişine izin verilecektir. Bu işlemlerin takibinden maliye nâzırının sorumlu olacağı (İ. DUİT. (1), 99/63, (1), (Maliye Nezâreti), (3), İslahât-ı Maliye Komisyonu Numarası: 33)”.

“Gümrüklerin gelirlerinin oldukça yüksek olması ve bunu da daha da artırmak için ithali yasak olan silah vb. eşyaların ithal izninin bulunmaması ve bu işlem için rüsûmât emânetine gönderilen tebligat ve bu konuyla ilgili tezkire Rüsûmât Memuriyetinden gerekli bilgilerin alınarak bu ithal işleminin rüsûmât dairesi dışında daha farklı bir komisyonu havale edilmesi işinin düzenlenmesi ve bu işlemlerin takibinden maliye nâzırının sorumlu olacağı açıklanmıştır (İ. HUS, 108/1321. (ca-17, Yıldız Sarayı Hümâyûnu, Baş Kitabet Dairesi, 32- 35)”.

“1336 (1920) yılı rüsûmât genel müdürlüğüne değişim sebebiyle tayin olunan eski maliye nâzır Nazif Bey ile ilgili irâde-i seniyye kararı, bu karar gereğince kendisinin bir gün işe başlamaması ve mazûl maaşıyla işe başladığı ilk memur maaşı

ve bununla ilgili işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu (İ. DUİT, 9/116, Paşa Kitabı 158)”.
 Buraya kadar 1297 (1879) yılına ait olan ve maliye nezâretinin merkez teşkilâtı ve bu teşkilâtı meydana getiren birimler incelenmiş ve bu birimlerin ne gibi görevler üstlendiği, eleman sayıları ve görevlerini yerine getirirken hangi nezârete bağlı olarak çalıştıkları açıklanmıştır. Bunu bir şema ile açıklayacak olursak,

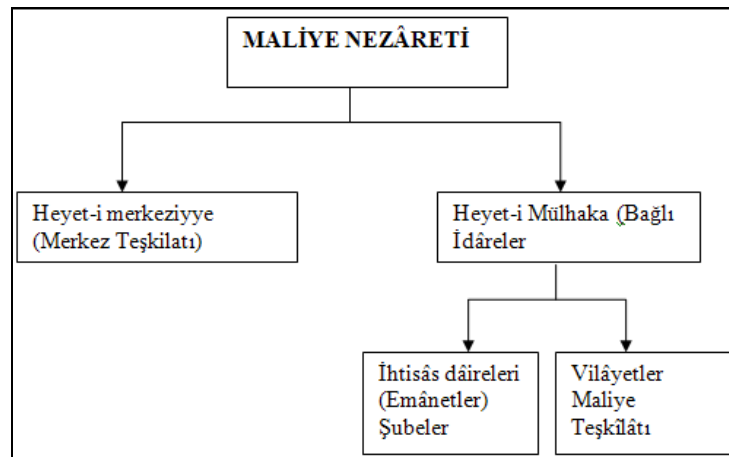
Şekil 1. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1879)

Kaynak: Düstür, Cilt: 4, 1299 (1881): 674. Bakanlık Matbaasında basılmıştır.

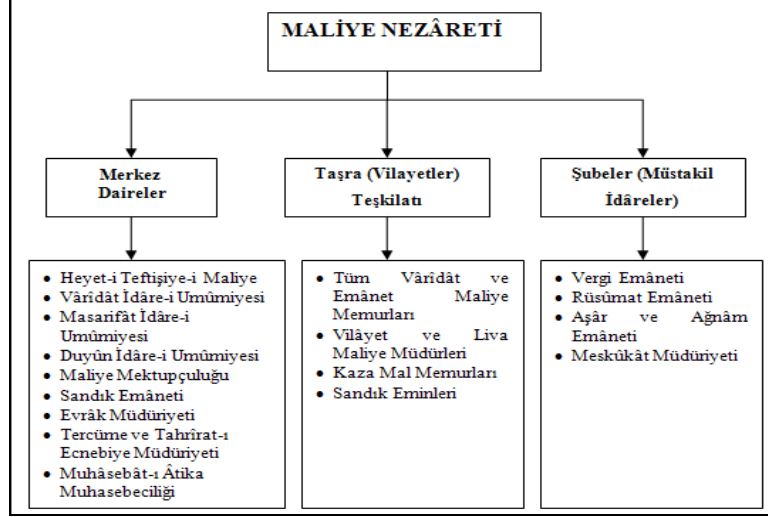
“1293 (1876) yılında Kanuni Esâsi’nin ilânı sonrasında 40. madde gereğince maliye nezâreti İslahât-ı Maliye Komisyonunca hazırlanan Maliye Nezâreti Heyetinin Teşkilâtıyla Vezâifi’nin şâmil nizamnâme (Öner, 2005: 372)” ile yeniden düzenlenmiştir. 22 Ocak 1880 tarihli Nizâmnameye göre Şekil 1’de görülen Heyet-i Merkeziyye (Merkez Teşkilatı Heyet-i Mülhak (Bağlı Daireler) ana yapısı aynen korunarak bağlı daireler iki ana başlık altında toplanmıştır. Böylece bu şablonda emânetin konumunda belirlenmiş oluyordu.

Şekil 2. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.372.

Şekil 3. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880)

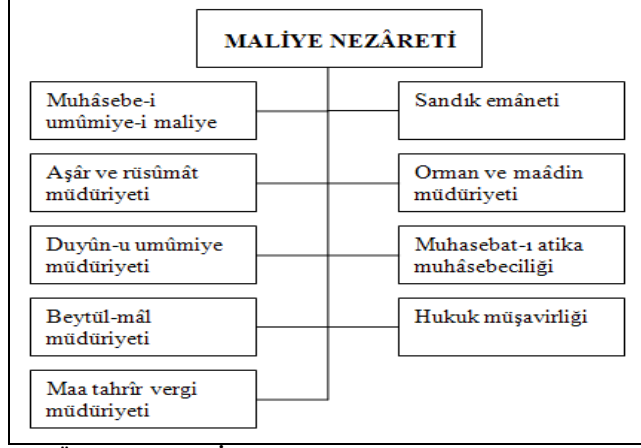
Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.373'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1296 (1880) senesinde hazırlanan maliye teşkilât Nizâmnâmesi, bazı ufak tefek değişikliklerin dışında, II. Meşrutiyete kadar bir kez değişiklik yaşamıştır. Bu da 1304-1305 (1888-1889) yılına denk gelmiştir. Bu değişiklikler;

1. “Meskûkât-ı şâhâne idâresinin teşkilât yapısı yeniden düzenlenmiştir.
2. Merkezde bir hukuk müşavirliği kurulmuş ve vilâyetlerde de vali ve defterdâra bağlı ve sorumlu dava vekilleri istihdâmı kararlaştırılmıştır.
3. Aşâr ve ağnâm emâneti kaldırılarak aşâr ve rûsûmat idâre-i umûmiyesi kurulmuştur. Vergi işleriyle görevli diğer bağlı kuruluş olan vergi emâneti, maa tahrîr vergi müdüriyeti haline gelmiştir. Her iki idâre bağlı olmaktan çıkmış yeni isimler verilerek maliye hazînesine aktarılmıştır.
4. Şehremanetinde bulunan maa tahrîr vergi idâresi şubesi ve tahsil memurları ile memurların vilâyetlerde olduğu gibi maliye hazînesine nakli,
5. Belediye dairelerinde vergi işinde müstahdem mal müdürlerinin hazînenin iş'arı üzerine hareket etmek üzere yine aynı idâreye bağlı olarak belediye dairelerinde bulundurulması,
6. Emlâk ve akar kıymetlerindeki değişikliklerin yine belediye dâirelerince icra olunup emlâk sahiplerince meydana gelecek itirazın meclis-i maliye'de incelenmesi kararlaştırılmıştır (Öner, 2005: 381)”.

1304 (1888) yılında yeni Maliye Teşkilâtı: “İlk önceleri, nezârete bağlı olan müstakîl idârelerden olan vergi emâneti ve aşâr ve ağnâm emâneti 1887 yılında merkez daireleri içine alınmış ve gelir ve gider işlemlerinin ayrı yürütülmesi imkânı kalmadığı için, vâridât ve Masarifât idâreleri muhâsebe-i umûmiye idâresinde bir araya getirilmiştir. Bu değişikliklerden sonra 1304 (1888) yılında yeni merkez teşkilâtının yapısı Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 4. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888)

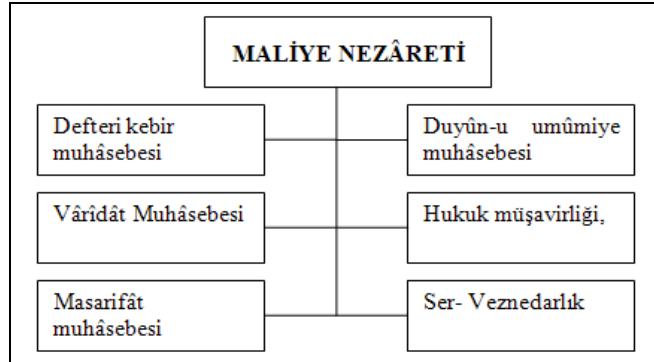

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.382'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 4'teki bu yapı 1324(1808) senesine kadar devam etmiş ve;

1. “Sandık emâneti veznedarlığa dönüştürülmüş ve muhâsebeyi umûmiyeye katılmıştır.
2. Orman ve maâdin müdüriyeti nezârete dönüşmüştür.
3. Tahsilat idâre-i umûmiyesi kurulmuştur.
4. 1905 yılında maliye memurlarının atama ve yükselmelerini görüşüp karara bağlamak için, nezâret merkezinde nâzırın bulunmadığı hallerde müsteşarın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur.
5. 1906 yılında Rûsûmât (gümrük) memurlarının atanmasına, 1907 yılında vilâyetlerdeki defter-i hâkanî teşkilâtı ve memurlarının görevlerine ilişkin Nizâmâmelerde düzenlenerek yürürlüğe konmuştur.
6. 1908 sonrası, muhâsebe-i Umûmiye-i Maliye, Defter-i Kebir, Vâridât ve Masarifât isimleriyle üçe ayrılmıştır.
7. Aşâr, vergi ve beytül-mâl müdüriyetleri ile muhâsebat-ı atika muhâsebeciliği kaldırılmıştır ve bu işlemler sonunda teşkilât,

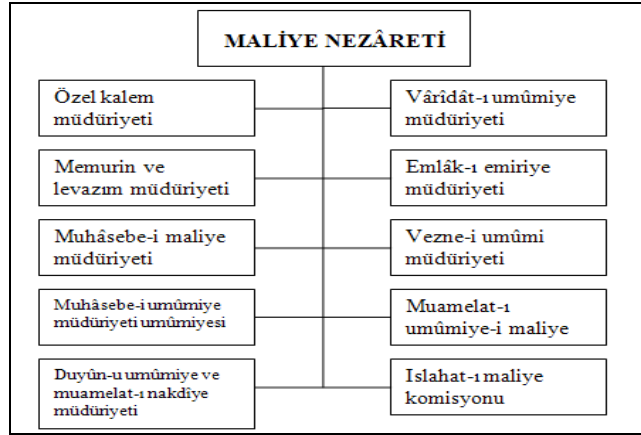
Şekil 5. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II.Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.383'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1908 sonrasında maliye nezâreti için yapılan çalışmalar sonucunda bazı işlemlerde aksamalar meydana gelmiş olduğu için Cavit Bey'in nâzır olmasıyla beraber maliye nezâreti;

Şekil 6. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı 1908 Sonrası

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.382'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1. **“Özel kalem müdüriyeti:** Bu müdürlük Kalemînde mahsus, istatistik ve hazîne-i evrâk maliye müşavirliği ve umûr-ı hukukiyye kalemleri yer almıştır.
2. **Memûrîn ve levâzım müdüriyeti:** Merkez ve taşra memurlarına ilişkin sicil, tayin, izin, maaş ve sair işlemlerle levâzım işleri görülmüştür.
3. **Muhâsebe-i maliye müdüriyeti:** Maliye bütçesini hazırlar ve uygular, maliyeye ait gider taahhütlerini kontrol eder, merkezdeki giderlerin tahakkuk işlerini yapmıştır.
4. **Muhâsebe-i umûmiye müdüriyeti umûmiyesi:** Devlet bütçesini hazırlamak, nezâret ödenek işlemlerini yapmak ve kaydını tutmak, imtiyaz öngören veya devletin gelir ve giderlerini etkileyebilecek kanun tasarılarını incelemek, defter-i kebiri tutmak ve hazîne genel hesabını çıkarmak, defterdârların idâre hesaplarını ve aylık cetvellerini incelemek görevlerini yerine getirmiştir.
5. **Düyûn-u umûmiye ve muamelat-ı nakdiye müdüriyeti:** Nakit işlemlerini idâre eder, Osmanlı Bankasındaki hazîne cari hesabını kontrol eder, kısa vadeli avans alır, hazîne tahvili çıkarır, istikraz tasarılarını hazırlar ve istikrazların hesabını tutar, ödenen kuponlar ile imhâ olunan tahvillere ve düyûn-u umûmiye idâresince idâre olunan istikrazlara ve şimendifer vesair imtiyazlı şirketlerin temettü teminatına ilişkin işlemler hakkında kontrol ve bunlarla ilgili haberleşmeyi yapar ve zat maaşlarını öderdi.
6. **Vâridât-ı umûmiye müdüriyeti:** Aşâr ve aġnâm dahil tüm vergi resmlerinin tarh ve tahsiline ilişkin kanun ve talimat tasarılarını inceler ve düzenler, bütçe gelirlerini tahmin eder, saymanların gönderdiği gelir tahakkuk ve tahsilat cetvellerini bir araya getirir, gelirlerin tarh ve tahsiline nezâret edip ilgili memurlara talimat verir.

7. **Emlâk-ı emiriye müdüriyeti:** Vârîdât-ı ümûmiye müdüriyetinden ayrılarak kurulan bu birim mîrî emlâkın esas defterini tutar, kamu hizmetleri için gerekli emlâkı tahsis eder, emlâkın muhâfaza, idâre, kira, satış ve takasıyla uğraşır.
8. **Vezne-i ümûmi müdüriyeti:** Tahsilat ve ödemeleri yürütür, defterlere kaydeder, sarf evrâkına ödenmesi için gerekli işaretini koyar. Osmanlı Bankası ile olan cari hesabı tutar, nakit, kıymetli evrâk ve kıymetli eşyayı muhâfaza eder.
9. **Muamelat-ı ümûmiye-i maliye müfettişliği:** Devletin tüm mali işlemlerini her açıdan teftiş ve gerekli gördükleri ıslahat-ı nezârete arzla görevli idiler.
10. **Islahat-ı maliye komisyonu:** Nezâretten gönderilecek konular hakkında gerekli kanun, Nizâmnâme ve talimat lâyhalarını düzenlerdi.

Bu düzenlemeler sonucunda aşağıdaki değişiklikler gerçekleştirilmiştir:

- Maliye teftiş heyeti takviye ve kesin şekilde ihya olundu.
- Maliye memurları mekteb-i alisi (maliye mektebi) kuruldu.
- Rüsûmât emânetiyle posta ve telgraf nezâreti 1909 yılında ümûm müdürlüğüne dönüştürülerek ita amirliği yüzünden bağımsız olarak maliye nezâretine bağlanmıştır. Rüsûmât idâre-i ümûmiyesi ile posta ve telgraf idâre-i ümûmiyesinin teşkilâtı hakkında Nizâmnâmeler hazırlanarak aynı yıl yürürlüğe konmuştur.
- Defter-i hakani (tapu) nezâretinin yalnız mali kısımlarının maliye hazinesi ile bağlantısı devam ettirildi. Daha sonra 1913 yılında defter-i hâkanî (tapu) nezâreti defter-i hâkanî eminliğine çevrildi ve eminlik maliye nezâretine tabi kılındı. Böylece 1912 yılında ilk çalışmalarına başlayan kadaströ teşkilâtı ile birlikte tapu teşkilâtı maliye nezâretine bağlanmış oldu.
- Rüsûmât (Gümrükler) 1932, tapu ve kadaströ teşkilâtı 1939'a kadar maliye ye bağlı kalmıştır”.

SONUÇ

Tanzîmât Osmanlı maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yeniden düzenlenme dönemi olmuştur. İmparatorluğun devlet yapısı Tanzîmât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında önemli bir değişim meydana getirmiştir. Divan en önemli örneklerden biridir. İmparatorlukta devlet işlerinin görüldüğü en üst makam olan Dîvân-ı Hümâyun, zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybederek, II. Mahmut döneminde kaldırılmış, yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır. Maliye Nezâreti de bu ilk kurulan nezâretler arasında yerini almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi yönetim birimlerinin de temelleri atılmıştır.

Tanzîmât'tan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun mali işlerini yürüten defterdarlık 1838 yılında Maliye Nezâretine dönüştürüldü. Böylece 1840 yılı sonrasında Maliye Nezâreti, mali idarenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini tek elden idare etme süreci başlamış oldu. Maliye Nezâretinin kurulmasındaki temel amaç, çoklu hazine yapısına son vererek imparatorluğun gelir ve gider kaynaklarının mümkün olduğunca tek hazinede toplanmasını sağlamaktır. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise Taşra'da yolsuzlukların ve problemlerin önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır. Merkezileşmenin temel hedefi ise kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteği olarak özetlenebilir. Fakat bu yapıyı ülkenin bütününe yaymanın

zorluğu bilindiğinden sistem hemen yürürlüğe sokulmamış, pilot bölgeler seçilerek, bu bölgelerde takip edilmiştir. Aksayan yönler gözlenerek, atılması gereken adımlara karar verilmiştir.

Makale de Osmanlı imparatorluğunda merkezileşme yolunda gerçekleştirilen düzenlemeler çerçevesinde bakanlıklar esasına dayalı merkezi yönetim birimlerinden biri olan Maliye Nezaretinin kurulması ele alınmıştır.

Tanzimât'ın ilânıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan yenileşme hareketlerinin sonucunda mali anlamda meydana gelen ikili yapının giderilmesi yönünde atılan adımlar sonucunda 1840 yılında kurulan maliye nezâreti artan iş yükünü yeni birimler üzerine aktarmak, reformların uygulama süresinde meydana gelen problemleri aşabilmek ve mali idâreye yardımcı olmak gibi birçok özellikleri üzerinde taşıyan ve yukarıda işleme süreci anlatılan çeşitli meclis ve komisyonlar, taşra mali idâresinde yapılan düzenlemeler eşliğinde mali idârenin tek sorumlusu olarak devletin gelir ve giderlerini tek bir elden yönetmek yetkisini eline almıştır. Maliye nezaretinin yönetiminden sorumlu kişi ise maliye nazırı olmuştur. Sonrasında 1860, 1876, 1880, 1888, 1908 ve sonraki yıllarda yapılan çeşitli düzenlemelerle maliye nezâreti çeşitli sorumluluklar yüklenerek maliye nezaretinin teşkilat yapısı cumhuriyetin kuruluşuna kadar ufak tefek değişikliklerle devam etmiştir.

Osmanlı imparatorluğunda, Avrupa örneğine göre kurulan nezaretlerden biri olan maliye nezâreti teşkilat yapısı, kurumsallaşmanın ve merkezileşmenin yerleşmesi açısından gerekli kuralları belirlemiştir. Arşiv belgelerinden örneklerle desteklenen ve maliye nazırının üstlenmiş olduğu sorumluluklara da bakıldığında, 1839 yılında başlayan bu aşamalı değişim sürecinin oldukça uzun bir zaman dilimini almış olup, sonuçta istikrarlı bir şekilde değiştikleri gerçeğini ortaya koymuşlardır.

KAYNAKLAR

- AKYILDIZ, Ali (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 1836-1856*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993, s.101.
- Bâb-ı Âlî, Sadâret-i Uzmâ, Âmedî Dîvân-ı Humâyün (304), İrâde-i Seniyye, (Mehmet Vahiduddin)/ İ.DUİT. (3), 95/56, Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî 10989/ 332.
- Düstûr, Cilt:4, 1299 (1881) s.675-676. Bakanlık Matbaasında basılmıştır.
- İ. DUİT, (1). 59/9.
- İ. DUİT, (2). 18/69 Maliye Nezâreti / İ. DUİT, (1). 18/41 Bâb-ı âlî, Meclisi Mahsûs, (304)/ İ.DUİT, (1), 18/41 Bâb-ı âlî Meclî-i Mahsûsu, 304/2/ Maliye Nezâreti Der-saâdet Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyeti i Muvâzene Kalemî (3),
- İ. DUİT, (2). 53/67 Maliye Nezâreti.
- İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdüriyeti-i
- İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdüriyeti-i
- İ. DUİT, (2). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât Umûmiyye Müdürü
- İ. DUİT, (3). 18/69 Maliye Nezâreti.
- İ. DUİT, (3). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdüriyeti
- İ. DUİT, (4). 18/69 Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs.

- İ. DUİT, 9/116, Paşa Kitabeti 158.
- İ. DUİT. (1), 78/19, Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs.
- İ. DUİT. (1), 99/63, (1), (Maliye Nezâreti), (3), Islahâtı-ı Maliye Komisyonu Numarası: 33.
- İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî Meclis- i Mahsûs (89)/ Benzer Konu İçin Bkn, İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Maliye Nezâreti Rûsûmât Genel Müdürlüğü Umûmî: 85077 Husûsî: 6.
- İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî, Saderet-i Uzmâ, Amedi-i Dîvân-ı -ı Hümâyûn, İrâde-i seniyye, Mehmet Vahidüddin.
- İ. DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti, I, (413), RûsûmâtMüdîriyyeti i Umûmî: (?) Husûsî:(?)
- İ. DUİT. (4), 78/19, Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdüriyyeti-i (?) şube
- İ. DUİT. 85/47, Meclis-i Âyân.
- İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân
- İ. HUS, 108/1321. (ca-17, Yıldız Sarayı Hümâyûnu, Baş Kitabet Dairesi, 32- 35.
- İ. DUİT, (1), 98/39, Maliye Nezâreti 413 Kararname Mehmet Vahidüddin,/ Benzer Konu İçin Bkz: İ. (DUİT). (1), 98/39 Maliye Nezâreti, Umûmî: 1504, Husûsî: 73, Hulâsa: 1337 Sene-i Maliyesi Mayıs- Ağustos Muvakkat Bütçe Kararnamesinin Takdim Kılındığına Dair.
- İ. DUİT, (1). 18/69 Maliye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyyet-i
- İ. DUİT. (2), 90/53, Maliye Nezâreti.
- İ. DUİT. (4), (1), 95/58, (3), Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs, 430.
- İ. DUİT. (4), (1), 95/58, (413), Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî, Umûmî: 9255, Husûsî: 259.
- İ. DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , (413), Kararname Mehmet Vahidüddin.
- Maliye Nezâreti (4), Esbâb-ı Mûcibe Muhtırası.
- Maliye Nezâreti, Der-saadet, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdüriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî (Hülâsa) (3).
- Maliye Nezâreti, Umûmî: 255, Husûsî: 17, Hulâsa: Rûsûmât Bütçesinin Reddiyat Tertibine İlâve Edilmiş olan 50.000 bin lira hakkında, Maliye Nezâreti, Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası.
- ORTAYLI, İlber (1994). “Osmanlı Maliyesi ve Tarihi, Tanzîmât Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, *Devlet ve Toplum*, Cilt:1.
- ÖNER, Erdoğan (2005). *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre*, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Rûsûmât Sâlnâmesi, (1330). *Dersaadet, Ahmet İhsan ve Şürekâsı*, İstanbul: Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- ŞENER, Abdüllatif (1990). *Tanzîmât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İstanbul: İşaret Yayınları.